

PENGUKUHAN KUASA POLITIK GABUNGAN PARTI SARAWAK (GPS) TERHADAP GEOPOLITIK SARAWAK DALAM PILIHAN RAYA DUN SARAWAK 2021

(Strengthening the Political Power of GPS on the Geopolitics of Sarawak in the 2021 Sarawak State Election)

Junaidi Awang Besar

ABSTRACT

Gabungan Parti Sarawak (GPS) yang ditunjangi Parti Pesaka Bumiputera Bersatu (PBB) yang terbentuk selepas Pilihan Raya Umum (PRU) 2018 ekoran kekalahan Barisan Nasional (BN) pada peringkat persekutuan merupakan parti penguasa di Negeri Sarawak sejak Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri (PRU DUN) Sarawak yang pertama lagi. Parti politik ini berpengalaman memerintah Sarawak dengan membentuk pemikiran politik pembangunan dalam kalangan pengundi di negeri ini. PRU DUN Sarawak 2021 diadakan berikutan pembubaran DUN Sarawak pada 3 November 2021 setelah tertangguh sejak tamat tempoh penggal lima tahun (sehingga 7 Jun 2016) iaitu 6 Jun 2021 akibat pengisytiharan darurat oleh Kerajaan Persekutuan di seluruh negara yang berpunca daripada penularan wabak pandemik COVID-19. PRU DUN ini dapat melihat pengaruh GPS dalam persada geopolitik Sarawak dalam keadaan negara dan negeri ini masih dalam keadaan penularan wabak pandemik COVID-19. Justeru adalah menjadi tujuan penulisan artikel ini untuk menganalisis pengukuhan kuasa politik GPS terhadap geopolitik Sarawak dalam PRU DUN Sarawak 2021. Berdasarkan analisis data keputusan PRU DUN Sarawak 2021, pemerhatian di lapangan dan analisis sumber sekunder, dapatan kajian menunjukkan bahawa pengukuhan sokongan pengundi kepada GPS disebabkan beberapa faktor iaitu pengalaman GPS memerintah Sarawak, kepimpinan GPS yang dikenali pengundi, manifesto pilihan raya GPS yang realistik, penerusan program pembangunan Sarawak, jentera pilihan raya GPS yang berpengalaman dan bersistematik, impak penularan wabak pandemik COVID-19, perpecahan undi parti pembangkang Sarawak dan penurunan peratusan pengundi bandar yang pro parti pembangkang. Oleh itu, pengukuhan politik GPS dalam geopolitik negeri Sarawak ini menunjukkan bahawa pentingnya pengalaman dalam memerintah serta mempunyai jentera parti yang tersusun bagi memenangi pilihan raya.

Keywords: Politik pembangunan, geopolitik, parti politik, pemikiran, pilihan raya

ABSTRACT

The Sarawak Party Coalition (GPS) backed by Parti Pesaka Bumiputera Bersatu (PBB) which was formed after the 2018 General Election (GE) following the defeat of Barisan Nasional (BN) at the federal level is the ruling party in Sarawak since the first Sarawak State Legislative

Assembly General Election. This political party has the experience of ruling Sarawak by shaping the political thinking of development among the voters in the state. The Sarawak State Legislative Assembly General Election 2021 was held following the dissolution of the Sarawak State Legislative Assembly on 3 November 2021 after being delayed since the end of the five-year term (until 7 June 2016) which is 6 June 2021 due to the declaration of emergency by the Federal Government nationwide due to the COVID-19 pandemic. This Sarawak State Legislative Assembly General Election can see the influence of GPS in the geopolitical stage of Sarawak in the country and the state is still in a state of COVID-19 pandemic outbreak. Therefore, the purpose of writing this article is to analyze the strengthening of GPS political power over Sarawak geopolitics in Sarawak DUN 2021. Based on data analysis of Sarawak State Legislative Assembly General Election 2021 results, field observations and analysis of secondary sources, the findings show that the strengthening of voter support for GPS factors namely GPS experience of ruling Sarawak, GPS leadership known to voters, realistic GPS election manifesto, continuation of Sarawak development program, experienced and systematic GPS election machinery, impact of COVID-19 pandemic outbreak, Sarawak opposition party vote split and percentage drop urban voters who are pro -opposition parties. Therefore, the strengthening of GPS politics in the geopolitics of Sarawak shows the importance of experience in governing and having a well -organized party machinery to win elections.

Keywords: Development politics, geopolitics, political parties, thought, elections

PENGENALAN

Negeri Sarawak merupakan negeri yang masih belum berjaya ditawan parti pembangkang bersama-sama dengan negeri Pahang dan Perlis dalam setiap pilihan raya umum. Ini menunjukkan bahawa parti pemerintah berjaya meyakinkan pengundi bahawa parti tersebut sahaja yang boleh memerintah negeri tersebut dengan baik dan stabil. Terdapat pelbagai faktor yang menjadi pemangkin kepada penerusan sokongan pengundi terhadap parti politik tersebut, antaranya dasar pemerintahan merakyat, kebijaksanaan kepimpinan yang tahu kehendak rakyat, faktor logistik dan geografi sesuatu kawasan, demografi pengundi yang tunggal dan dominan, isu semasa, indoktrinasi pemikiran politik, kestabilan sosioekonomi dan sosiopolitik, perkhidmatan kepada rakyat yang baik dan sistematik, maklumat pembangunan sampai kepada pengetahuan rakyat melalui media konvensional dan media sosial, pemimpin yang kerap turun padang serta mudah dilihat dan dihubungi, dan mempunyai perancangan masa depan yang jelas (Awang Azman & Suffian 2019). Sarawak merupakan negeri yang mempunyai lingkungan geografi yang masih memerlukan pembangunan yang berterusan di samping pengekalan dan kesinambungan pembangunan yang berterusan tanpa direncanakan oleh kepimpinan yang berbeza visinya. Dengan diberi mandat untuk memerintah Sarawak sejak PRU DUN pertama, GPS (sebelum ini BN Sarawak) yang mempunyai parti politik komponen seperti PBB, PRS, PDP dan SUPP, berjaya mengekalkan kemenangan dalam PRU DUN Sarawak ke-12 dengan prestasi yang lebih baik berbanding PRU DUN Sarawak sebelumnya. Justeru adalah menjadi tujuan penulisan artikel ini untuk menganalisis faktor pengukuhan kuasa politik GPS terhadap geopolitik Sarawak dalam PRU DUN Sarawak 2021.

SOROTAN KARYA: POLITIK PILIHAN RAYA SARAWAK

Jayum (1987) dalam penulisan yang bertajuk 'The Sarawak state election of 1987: The Dayakisme factor' menjelaskan bahawa sokongan majoriti pengundi Dayak kepada Parti Bansa Dayak Sarawak (PBDS) adalah kerana parti tersebut berteraskan perjuangan untuk memartabatkan kaum Dayak dan ini menunjukkan semangat perkauman Dayak adalah tinggi dalam pilihan raya tersebut. Hussain (1987) dalam buku yang bertajuk 'Membangun Demokrasi Pilihanraya di Malaysia' menjelaskan bahawa kekalahan calon SUPP kepada DAP di Sarawak adalah di kawasan Bandar yang majoritinya kaum Cina. Zakry (1990) menyatakan bahawa BN menang besar di Sarawak dalam PRU 1990 namun terdapat seorang calon di Parlimen Bintulu yang hanya menang dengan majoriti 287 undi.

Ahmad Nidzammuddin & Neilson (1994) telah menyentuh mengenai kegagalan tentangan PBDS dan bantuan 'dayakismenya' terhadap BN3 yang menggunakan strategi politik pembangunan dalam pilihan raya DUN 1991. Aeria (1997) telah membincangkan tentang politik pembangunan dan pilihan raya negeri Sarawak 1996. Perbincangan adalah berkaitan strategi BN mendekati pengundi dengan menggunakan strategi politik pembangunan. Manifestasi kempen dilihat cukup berpengaruh dalam pengagihan projek pembangunan dan pemberian sumber-sumber awam serta wang untuk menjamin kemenangan BN. Mohd Faisal Syam et al. (2002) dalam kajian tingkah laku pengundian semasa berlangsungnya pilihan raya parlimen Sarawak mendapati faktor isu lokal iaitu pembangunan setempat mempengaruhi keputusan pilihan raya di Sarawak di samping faktor latar belakang masyarakat, kebudayaan, kepercayaan, sejarah politik, parti politik dan persekitaran. Kajian Wan Abdul Rahman dan Mohd Fuad (2003) mendapati bahawa proses pilihan raya DUN Sarawak secara umumnya masih berkisar di sekitar 'politik pembangunan. Selain itu faktor ideologi dan institusi turut mempengaruhi keputusan pilihan raya tersebut. Turut dinyatakan, kekuatan BN terletak pada kelebihan material dan sumber manusia iaitu keupayaannya menempatkan isu-isu politik pembangunan dan isu etnisiti secara berkesan dan sekaligus meraih kejayaan.

Misliyana (2003) dalam kajian tentang tingkah laku pengundi di Betong, Sarawak mendapati bahawa pembangunan mempunyai hubungan yang rapat dengan tingkah laku pengundi. Hubungan ini dipengaruhi oleh kesedaran pengundi terhadap kepentingan pembangunan yang semakin giat dirancang dan dilaksanakan di Betong. Nidzam (2006) menjelaskan bahawa pakatan dalam politik Sarawak boleh berubah dari semasa ke semasa disebabkan dinamisme yang berpunca oleh kepentingan dan kuasa kelihatan mengatasi peraturan dan sistem. Budaya politiknya masih dipengaruhi unsur lokal, lantas mengatasi sistem yang terasing sifatnya.

Syaruddin (2007) dalam kertas prosiding yang bertajuk 'Isu dan taktik komunikasi dalam kempen pilihanraya DUN Sarawak' menjelaskan bahawa medium dan komunikator seperti manifesto, pemimpin pendapat, ulasan isu dan program ceramah digunakan sebagai pengisian kempen yang dirancang dan diaktifkan secara sistematik mengikut tempat, masa, calon dan keperluan situasi semasa bermula hari pertama hinggalah ke saat-saat akhir kempen.

Hanapi (2008) dalam kajian tentang politik Melanau di Sarawak mengagaskan bahawa politik pembangunan sangat mempengaruhi perasaan pengundi di Sarawak melalui peranan hubungan kebergantungan/penaungan antara Parti Pesaka Bumiputera (PBB) dengan orang

Melanau. Mereka memberi sokongan penuh kepada Ketua Menteri, Pehin Sri Abdul Taib Mahmud sehingga kawasan mereka yang dominannya di Balingian, Mukah menjadi kubu kuat kepada Barisan Nasional di Sarawak.

Ahi (2008) dalam kertas kerja prosiding yang bertajuk ‘Landskap politik masyarakat Bidayuh pasca pilihan raya 2008: Satu analisis’ menjelaskan bahawa penglibatan politik masyarakat Bidayuh agak unik kerana kaum Bidayuh mempunyai pimpinan politik dalam hampir semua parti politik dalam BN di Sarawak iaitu PBB, SUPP, SPDP dan PRS. Masyarakat Bidayuh juga merupakan penyokong kuat BN iaitu kesemua kawasan majoriti etnik tersebut dikuasai BN.

Neilson & Noor’ ain Aini (2008) dalam kertas kerja prosiding yang bertajuk ‘Landskap politik Sarawak pasca pilihan raya umum ke-12: Plus Ca Change’ menjelaskan bahawa BN masih kuat dalam PRU-12 di Sarawak kerana BN telah sekian lama menggunakan sumber dibawah kawalannya untuk mendapat sokongan pengundi. Ini menunjukkan politik penaungan masih lagi subur serta mempunyai cengkaman yang kuat di Sarawak.

Junaidi et al. (2009) dalam kajian tentang pandangan pengundi menjelang pilihan raya di Batang Air, Sarawak mendapati bahawa 88.6 peratus pengundi menyatakan BN akan memenangi pilihan raya tersebut berbanding PKR 3.6 peratus. Setelah pilihan raya kecil diadakan, hasilnya dimenangi BN dengan majoriti yang bertambah lebih sekali ganda iaitu dari 806 undi kepada 1,854 undi dan ini membuktikan sentimen ‘politik pembangunan’ terus kekal di kawasan tersebut kerana pembangunan hanya dapat dijalankan dengan memilih parti yang memerintah sesebuah negeri. Zaini dan Nidzam (2009) dalam kajian tentang pembangunan politik di Sarawak menyatakan, kuasa hegemoni BN di Sarawak yang memerintah sejak 1963 terus kukuh secara institusional dan sosiologikal. Ini dilakukan melalui strategi hegemoni iaitu *coercive administrative approach* dan *cultural re-orientation*. Strategi ini telah berjaya mengukuhkan kedudukan hegemoni BN dalam konteks pembangunan ekonomi politik di Sarawak. Mohd Fuad (2009) dalam kajian tentang parameter pemilihan calon dan parti dalam Pilihan Raya Sarawak 2006 mendapati walaupun pola perlakuan politik berubah mengikut keadaan persekitaran dan isu semasa, namun parameter seperti kepimpinan dan personaliti calon, manifesto dan pelaksanaan pembangunan menjadi teras dalam membuat keputusan memilih calon dan parti politik. Parameter pengundi mestilah selari seperti yang dipunyai oleh calon dan parti. Sekiranya tidak sama, akan berlaku pergeseran antara aspirasi pengundi, calon dan parti.

Ismail & Mosli (2009) telah meneliti keupayaan pakatan pembangkang yang memenangi beberapa kerusi dalam Pilihan Raya Negeri Sarawak 2006. Hasilnya, mereka menyatakan bahawa kejayaan parti pembangkang memenangi beberapa kerusi DUN Sarawak dalam pilihan raya tersebut boleh dikaitkan dengan manifesto parti yang memenuhi aspirasi pengundi dan personaliti calon. Kejayaan pembangkang ini merupakan satu tamparan besar kepada imej dan kredibiliti BN Sarawak dan Pusat.

Jin (2010) dalam kajiannya melaporkan bahawa keputusan PRU 2008 menunjukkan bahawa pergantungan kepada pemerintah BN bagi tujuan kesinambungan pembangunan, menjadikan isu pembangunan terus relevan kepada para pengundi, khususnya yang tinggal di luar bandar. Ini ditambah pula dengan faktor ketersampaian yang rendah dan mobiliti yang sukar sehingga menyebabkan sumber maklumat politik mereka hanya bergantung kepada media arus perdana seperti televisyen dan akhbar yang sememangnya dikuasai BN. Hal ini menjelaskan

mengapa sokongan masyarakat luar bandar terutamanya pengundi Iban dan etnik minoriti lain termasuk Orang Ulu kepada BN masih tetap utuh.

Sehubungan dengan itu, di Sarawak juga Jeffrey (2011) mendapati bahawa faktor etnik masih lagi penting dalam mencorakkan politik dalam pilihan raya di kawasan Telang Usan. Bagi kawasan Telang Usan, kemenangan mahupun kekalahan sesebuah parti masih lagi dipengaruhi oleh 'undian' etnik Kenyah dan Kayan. Ini disebabkan populasi etnik Kenyah dan Kayan jauh lebih ramai jika dibandingkan dengan etnik Orang Ulu yang lain. Jelas di sini bahawa kemenangan di bahagian Telang Usan adalah bergantung kepada faktor pemimpin yang dilihat berkemampuan dalam menarik sokongan daripada kedua-dua etnik utama, iaitu Kayan dan Kenyah. Malike (2011) menjelaskan bahawa konflik politik yang berlaku sama ada secara terbuka atau tertutup mewarnai persada politik Sarawak semenjak merdeka hingga kini. Persaingan antara parti politik dan kepimpinan parti dalam mencapai matlamat politik iaitu kedudukan, kuasa, pengaruh dan pengiktirafan merupakan titik tolak kepada berlakunya konflik di negeri tersebut.

Neilson & Spencer (2011) dalam buku yang bertajuk 'Demokrasi di Pinggiran' menjelaskan bahawa di kawasan Kelingkang, Sarawak, kepimpinan di peringkat akar umbi seperti Tuai Rumah dan *Councillor* sememangnya memainkan peranan yang penting dalam mempengaruhi penglibatan masyarakat dalam demokrasi manakala di Batang Air, Sarawak, demokrasi dianggap sebagai '*the only game in town*'. Mereka mengambil bahagian dalam proses politik sebagai satu komitmen terhadap demokrasi.

Di sebalik kemaraan parti pembangkang, keadaan politik di Sarawak sebenarnya boleh dikatakan stabil. Kepimpinan negeri Sarawak yang mantap dan janji BN untuk memenuhi keperluan pengundi membantu BN meraih kemenangan dalam PRU DUN Sarawak 2011 (Junaidi et al. 2011; 2012). Keputusan PRU DUN Sarawak pada 2011 menunjukkan pola pengundian majoriti orang Melayu/Melanau, iaitu penyokong utama parti yang memerintah Sarawak, terus bertahan dengan sedikit peningkatan sokongan kepada Barisan Nasional (BN). Namun pola pengundian kaum Cina cenderung memperlihatkan sokongan mereka yang semakin meningkat kepada parti pembangkang iaitu DAP dan PKR. Sokongan kaum Dayak (Iban, Bidayuh dan Orang Ulu) kepada BN juga agak merosot. Walaupun sedikit, kemerosotan tersebut sangat membimbangkan para pemimpin BN. Ini kerana Sarawak, selain Sabah dan Johor, adalah antara benteng utama kepada penguasaan BN di parlimen.

Junaidi et al. (2012) dalam artikel jurnal yang bertajuk 'Kriteria pemilihan calon dan parti dalam pilihan raya umum Dewan Undangan Negeri Sarawak 2011' melalui soal selidik di lapangan yang dilakukan sebelum hari mengundi di 50 kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN) menunjukkan majoriti daripada responden memilih calon yang berjiwa dan mesra rakyat, diikuti personaliti kepimpinan yang baik, jujur dan amanah serta tidak mengamalkan rasuah. Bagi parti politik pula, mereka akan memilih parti yang memperjuangkan ketelusan, keadilan, hak asasi dan anti-rasuah serta yang mampu membawa pembangunan dan membasmi kemiskinan. Keputusan Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Sarawak (PRU DUN) Sarawak 2011 menunjukkan pola pengundian kaum Melayu/Melanau terus bertahan dengan sedikit peningkatan kepada Barisan Nasional (BN) namun bagi kaum Cina memperlihatkan sokongan mereka semakin meningkat kepada parti pembangkang iaitu DAP dan PKR manakala bagi kaum Dayak (Iban, Bidayuh dan Orang Ulu) pula menunjukkan berlaku sedikit

kemerosotan terhadap sokongan kepada BN. Kepemimpinan negeri Sarawak dan penunaian keperluan pengundi menjadi faktor penting kepada pola pengundian dalam PRU DUN Sarawak 2011. Jeniri (2013) dalam buku penulisan beliau yang bertajuk *Politik Sarawak: Perspektif Penganalisis* menghuraikan bahawa politik Sarawak mempunyai konflik yang tersendiri sama ada dalam parti politik, etnik tertentu dan kawasan lokaliti tertentu disebabkan sejarah politik di negeri ini yang panjang dan tuntutan yang tidak pernah padam. Beliau menjangkakan BN akan terus menang dalam pilihan raya di negeri tersebut disebabkan sentimen politik pembangunan dan politik feudal yang begitu kuat dalam pemikiran pengundi di negeri bumi kenyalang tersebut.

Mohd Hasbie (2013) dalam buku ‘Kemenangan yang tertangguh’ menjelaskan bahawa kekalahan Pakatan Rakyat di Sarawak dikaitkan dengan kebimbangan kaum Melayu dan Melanau terhadap penguasaan kaum Cina dalam politik Sarawak. Kaum Melayu dan Melanau yang beragama Islam juga bimbang dengan tokoh atau Ketua Perhubungan PKR Sarawak iaitu Baru Bian yang beragama Kristian kerana tokoh tersebut dianggap ancaman kepada agama Islam.

Junaidi, Novel & Mohd Azlan (2014) dalam artikel jurnal yang bertajuk ‘Politik pilihan raya dan partisipasi politik Orang Ulu di Negeri Sarawak’ menjelaskan bahawa Orang Ulu merupakan komuniti minoriti di Sarawak yang mempunyai adat resam dan budaya yang unik dan menarik. Dari sudut lokasi geografi pilihan raya, majoriti mereka tinggal dan sebagai pengundi di 4 kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN) Sarawak iaitu Belaga, Ba’kelalan, Telang Usan dan Batu Danau yang berkedudukan di bahagian tengah, timur dan utara pedalaman Sarawak. Faktor keterpencilan dan tidak terdedah dengan arus pemodenan menyebabkan pandangan politik mereka jarang kedengaran dan terpinggir. Namun demikian, golongan muda Orang Ulu yang berpelajaran serta berhijrah dari perkampungan asal mereka telah mula merubah pemikiran seterusnya cuba beradaptasi dengan majoriti masyarakat luar yang berfikiran terbuka. Berdasarkan soal selidik dan pemerhatian di lapangan menunjukkan bahawa 83.8 peratus menyatakan gagasan “1 Malaysia: Rakyat Didahulukan, Pencapaian Diutamakan” disokong, dihayati dan dimanifestasikan oleh pengundi. Dari aspek governans pula, 68.8 peratus responden menyatakan Indeks Petunjuk Prestasi (KPI) untuk wakil rakyat dan Menteri adalah baik dan mempengaruhi sokongan rakyat terhadap kerajaan dan dasar/pembaharuan yang dilakukan oleh kepimpinan Perdana Menteri dalam memantapkan pembangunan negara terus mendapat sokongan rakyat. Dari sudut tingkahlaku politik, jika dilihat kepada status pendaftaran sebagai pemilih/pengundi, 78.0 peratus menyatakan mereka sudah mendaftar sebagai pemilih. Seterusnya, 5.0 peratus menyatakan mereka menganggotai parti politik PBB, 13.8 peratus menyertai SPDP, 8.8 peratus merupakan ahli PRS, 3.8 peratus menjadi ahli SNAP dan 5.0 peratus merupakan ahli PKR dan 63.8 peratus menyatakan tidak menyertai mana-mana parti politik. Responden menjangkakan BN akan berjaya mengekalkan pemerintahan di Sarawak.

Junaidi, Mohd Faiz & Novel (2015) dalam artikel jurnal yang bertajuk ‘Impak sosio-ekonomi dan politik persempadanan semula bahagian pilihan raya Negeri Sarawak’ menjelaskan bahawa persempadanan semula bahagian pilihan raya telah mengubah landskap sosioekonomi dan sosiopolitik di bumi kenyalang ini. Dengan adanya penambahan kerusi DUN di Sarawak ini maka peruntukan pembangunan di sesuatu kawasan terutamanya di 11 kawasan yang baru diwujudkan akan lebih fokus dan akan merencanakan pembangunan infrastruktur terutamanya di

kawasan luar bandar. Dengan faktor geografi seperti lokasi, jarak, ketersampaian, kejiranan, kawasan, budaya persekitaran memerlukan negeri Sarawak untuk berkembang maju dari semasa ke semasa. Proses pembangunan sepastinya mengambil masa yang lama namun dengan kesungguhan kerajaan, penerokaan sumber alam yang sebaiknya dan mentaliti rakyat yang baik, positif serta berusaha untuk maju ke hadapan maka adalah tidak mustahil suatu hari nanti negeri Sarawak akan muncul sebagai negeri yang berkembang maju dan dinamik seiring dengan perkembangan fizikal dan komunikasi maklumat. Jufazli (2016) menjelaskan bahawa Abdul Taib Mahmud berjaya menstrukturkan sistem *grand design* yang dikenali sebagai *oligarchic-governing class* untuk keselamatan kedudukan dan kuasanya selama 33 tahun. Model kuasa tersebut memungkinkan bahawa tiada mana-mana kelas, penguasa dan kumpulan mampu menghambat kekuasaannya dalam Kerajaan Negeri Sarawak.

Suffian (2016) dalam artikel jurnal yang bertajuk ‘Pakatan Politik Berasaskan Kaum: Kerelevanan dan Kelangsungan Jawatan Timbalan Ketua Menteri Sarawak (1963-2016)’ menyatakan bahawa apa yang berlaku sepanjang tahun 1963 sehingga 2014 menyaksikan bahawa kekuatan parti amat penting untuk satu kaum itu untuk menjadi orang nombor dua dalam kerajaan sarawak. Oleh itu kelemahan sesuatu kaum untuk bersatu akan mengundang masalah kepada perlumbaan kuasa dalam politik Sarawak. Pada awalnya orang Melayu ketinggalan dalam persainagn politik mereka kerana pepecahan kepada dua parti. Orang Melayu bersama-sama orang Melanau mengorak langkah untuk mencari kekuatan mereka telah berjaya dicapai pada tahun 1966.

Weiss & Arnold (2017) dalam bab dalam buku yang bertajuk ‘The 2016 Sarawak State Election: Old stories and new punch lines’ menjelaskan bahawa pengaruh BN dalam PRN Sarawak 2016 semakin kuat kerana pengaruh ‘Tok Nan’ sebagai Ketua Menteri serta harapan pengundi agar kesinambungan pembangunan dapat diteruskan dibawah pemerintahan BN.

Awang Azman (2018) dalam buku yang bertajuk ‘Budaya Harian Politik Sarawak’ menghuraikan bahawa isu sosiopolitik Sarawak terus bergema dengan semangat zaman seawal tahun 2005 hingga berlangsungnya pilihan raya negeri Sarawak ke 10, 2011. Detik tersebut adalah pada akhir era pemerintahan Tun Abdul Taib Mahmud yang terkenal dengan agenda politik pembangunan. Pada masa yang sama, isu dalaman komponen Barisan Nasional Negeri Sarawak seperti konflik dalaman SUPP, SPDP, PRS turut diberi perhatian kerana jika konflik tersebut tidak ditangani dengan baik maka akan berlaku perpecahan.

Ngu (2018) dalam artikel dalam buku yang bertajuk ‘The dynamic of Chinese votes in Sarawak in GE14’ menjelaskan bahawa media sosial memainkan peranan penting dalam mempengaruhi sokongan pengundi Cina kepada parti politik di Sarawak terutamanya di kawasan bandar. Ini dikukuhkan lagi dengan peranan pengundi muda yang kritikal terhadap isu semasa dan kepimpinan negara.

Awang Azman & Suffian (2019) dalam bab dalam buku yang bertajuk ‘Politik Bumiputera: Analisis kekalahan kerusi Parlimen BN Sarawak’ menyimpulkan bahawa faktor setempat atau tempatanlah yang paling banyak mempengaruhi keputusan PRU-14 bagi kerusi Parlimen di Sarawak. Isu nasional seperti isu GST dan 1MDB kurang difahami secara tepat oleh pengundi luar bandar dan mereka lebih dekat dengan isu dan masalah setempat seperti bekalan air bersih, bekalan elektrik, bantuan pertanian, bantuan kebajikan dan sebagainya.

Suffian & Awang Azman. (2019) dalam bab dalam buku yang bertajuk ‘Tembok pecah tapi belum roboh di Sarawak’ menjelaskan bahawa BN masih kuat di Sarawak. Kekalahan mereka di kerusi Bumiputera hanyalah kerana kesilapan BN sendiri. Perubahan corak pengundian di Sarawak hanyalah bersifat setempat. Oleh itu, isu nasional masih gagal mempengaruhi impak besar kepada pemikiran politik pengundi Sarawak.

Anthony & Neilson (2021) dalam artikel jurnal yang bertajuk ‘Politik Penaungan Dalam Pilihanraya Di Sarawak: Kajian Kes Di DUN N.34 Batang Ai Semasa Pilihanraya Negeri Sarawak Ke-11’ menghujahkan bahawa landskap politik di kawasan kajian masih lagi dipacu oleh dominasi politik penaungan. Variasi politik penaungan seperti RTP dan MRP, Lawatan Sambil Belajar, Projek Baik pulih Rumah, *Tungkus Asi*, Pelantikan Ketua Kaum dan Ketua Masyarakat, Ahli Majlis Daerah dan penggunaan Amalan *Ritual Miring* masih digunakan sebagai alat politik penaungan. Paling ketara ialah penggunaan variasi baharu politik penaungan lokal iaitu *Tungkus Asi* dan *Ritual Miring*. Kesemua variasi ini merupakan sebahagian daripada timbal balas mendapatkan sokongan politik semasa pilihan raya.

Junaidi (2021) dalam bab dalam buku Dinamika Politik Pilihan Raya Dalam PRU-14 bagi Bab Negeri Sarawak menjelaskan bahawa PRU 2018 di Sarawak memperlihatkan berlakunya hakisan terhadap status quo Sarawak sebagai kubu kuat BN yang terkenal dengan penggunaan sentimen ‘politik pembangunan’ sebagai modal kempen dalam setiap pilihan raya. PH berjaya menambah kerusi parlimen manakala BN mengalami defisit penguasaan kerusi parlimen berbanding PRU 2013. Ini memperlihatkan pengundi Sarawak sudah mula beralih arah sokongan terutamanya di kawasan bandar dan separa bandar serta di beberapa kawasan luar bandar yang disebabkan sentimen setempat seperti isu calon dan tahap pembangunan yang masih di takuk lama.

Awang Azman et al. (2021) dalam kajian pra PRN Sarawak 2021 menjelaskan bahawa GPS berada pada tahap yang selesa berbanding parti lain. Terdapat beberapa kocakan yang berlaku dalam pemilihan calon misalnya, namun ia diharmonikan dengan kesetiaan kepada parti yang banyak memberikan sumber kepada kemenangan parti. Kerusi kubu kuat PBB misalnya di Tebedu, Jepak, Lingga misalnya terdapat sedikit pergolakan pada awal pencalonan, namun diselesaikan dengan semangat kesetiaan kepada parti melangkaui kepentingan individu dan ini menjadi asas kepada kunci kekuatan parti PBB.

Arnold (2022) dalam majalah Dewan Masyarakat bahagian Laporan Khas yang bertajuk ‘PRN Sarawak GPS Kekal Berkuasa’ menyatakan bahawa antara faktor kemenangan besar GPS dalam PRN Sarawak 2021 adalah peratusan turun mengundi yang rendah, kegagalan pihak pembangkang untuk menampilkan diri sebagai alternatif, faktor SOP yang diperkenalkan untuk mengawal penularan wabak pandemik COVID-19, kelebihan GPS sebagai penyandang, dan kepimpinan dan kejayaan ‘abg Jo’ memperkuat GPS dan juga sebagai Ketua Menteri.

METODOLOGI KAJIAN DAN KAWASAN KAJIAN

Bagi metodologi kajian, antara kaedah pengumpulan data primer ialah menggunakan pemerhatian di lapangan (data kualitatif) dan data keputusan PRU bagi Negeri Sarawak (data kuantitatif). Pemerhatian di lapangan dilakukan dengan memerhati suasana kempen pilihan raya yang merangkumi perang poster, *banner*, *bunting* dan *billboard* serta penyebaran risalah biodata

calon, risalah manifesto parti, risalah projek pembangunan yang telah dilaksanakan; sesi ceramah secara langsung dan ceramah rakaman dalam media sosial seperti *facebook*, *Instagram*, *Twitter*, *Whatsapp* dan *youtube*; sesi *walkabout* calon yang bertanding; dan meninjau reaksi pengundi terhadap situasi, kaedah dan intipati isu kempen. Kaedah pemerhatian di lapangan adalah penting bagi melihat perubahan landskap budaya politik masyarakat setempat, keadaan fizikal ruang atau kawasan yang relevan untuk menyokong seterusnya mengukuhkan hasil kajian. Kaedah kuantitatif iaitu olahan data keputusan PRU DUN bagi Negeri Sarawak pula merujuk kepada penelitian terhadap keputusan PRU DUN Sarawak di kawasan tersebut dari segi jumlah kerusi yang ditandingi parti politik dan jumlah kerusi yang dimenangi parti politik. Penelitian terhadap data keputusan PRU DUN Sarawak tersebut dari segi jumlah kerusi yang ditandingi parti politik dan jumlah kerusi yang dimenangi parti politik adalah penting bagi melihat data keputusan undi secara lebih terperinci dan tepat berdasarkan angka bernombor bagi membuat justifikasi atau alasan sebab musabab keputusan berdasarkan angka bersifat sedemikian.

Data sekunder melibatkan pengumpulan maklumat yang telah direkodkan dengan baik dalam bentuk rakaman bertulis. Dalam kajian ini, pengumpulan data sekunder diperoleh dengan melakukan penyelidikan ke perpustakaan. Segala kajian lepas dan data daripada sumber kedua iaitu buku, jurnal, latihan ilmiah/kertas projek/disertasi/tesis serta kertas kerja persidangan/simposium/seminar dan juga pemerhatian penyelidik dalam media elektronik berkaitan kempen pilihan raya DUN Melaka seperti dalam TV1, TV3, ASTRO AWANI, BERNAMA TV dan TV Alhijrah dapat membantu pengkaji untuk mendapatkan gambaran yang berkaitan dengan penyelidikan sesuatu kajian. Di samping itu, pengkaji juga mendapatkan maklumat dari media alternatif/sosial seperti melayari laman sesawang/internet, blog, media sosial (*facebook*, *twitter* dan *email*) bagi mendapatkan maklumat tambahan seperti laporan penyelidikan, kertas kerja dan artikel jurnal. Bagi penganalisan data pula melibatkan adunan antara maklumat kualitatif berdasarkan pemerhatian di lapangan, data keputusan PRU bagi Negeri Sarawak serta analisis maklumat sekunder dilakukan bagi bahan bercetak dan atas talian (internet).

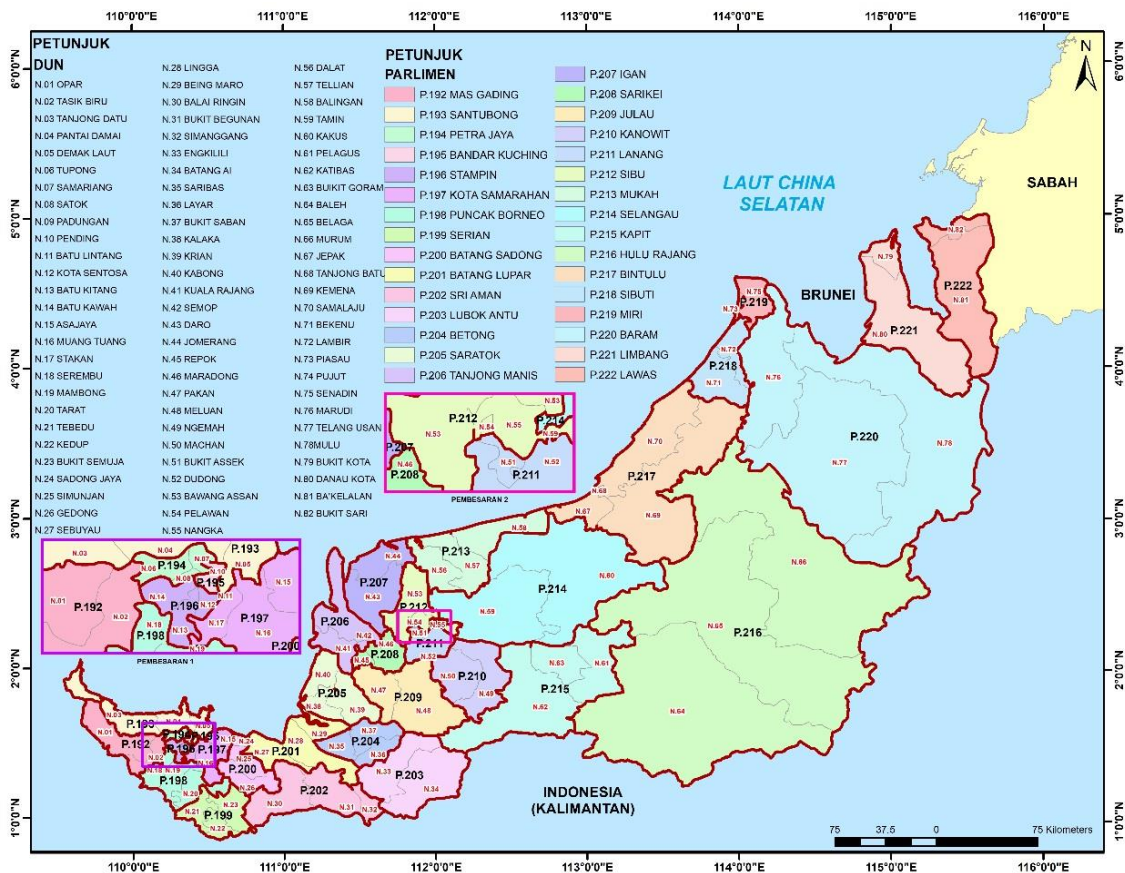
Sarawak merupakan negeri terbesar di Malaysia. Sebelum pembentukan Persekutuan Malaysia, Sarawak bebas dari kolonial British pada 22 Julai 1963. Pada peringkat awalnya, Sarawak merupakan sebuah wilayah yang bergabung bersama-sama Sabah, Singapura dan Tanah Melayu membentuk satu Persekutuan yang dikenali sebagai Persekutuan Malaysia pada 16 September 1963. Akibat masalah ekonomi dan politik, idea penggabungan diterima oleh masyarakat Sarawak. Sarawak, Labuan dan Sabah juga dikenali sebagai Malaysia Timur.

Negeri Sarawak mempunyai 31 kawasan Parlimen iaitu Mas Gading, Santubong, Petra Jaya, Bandar Kuching, Stampin, Kota Samarahan, Puncak Borneo, Serian, Batang Sadong, Batang Lupar, Sri Aman, Lubok Antu, Betong, Saratok, Tanjong Manis, Igan, Sarikei, Julau, Kanowit, Lanang, Sibu, Mukah, Selangau, Kapit, Hulu Rajang, Bintulu, Sibuti, Miri, Baram, Limbang dan Lawas.

Bagi kawasan DUN pula, Sarawak mempunyai 82 kawasan DUN iaitu Opar, Tasik Biru, Tanjong Datu, Pantai Damai, Demak Laut, Tupong, Samariang, Satok, Padungan, Pending, Batu Lintang, Kota Sentosa, Batu Kitang, Batu Kawah, Asajaya, Muara Tuang, Stakan, Serembu, Mambong, Tarat, Tebedu, Kedup, Bukit Semuja, Sadong Jaya, Simunjan, Gedong, Sebuyau, Lingga, Beting Maro, Balai Ringin, Bukit Begunan, Simanggang, Engkilili, Batang Ai, Saribas,

Layar, Bukit Saban, Kalaka, Krian, Kabong, Kuala Rajang, Semop, Daro, Jemoreng, Repok, Meradong, Pakan, Meluan, Ngemah, Machan, Bukit Assek, Dudong, Bawang Assan, Pelawan, Nangka, Dalat, Tellian, Balingian, Tamin, Kakus, Pelagus, Katibas, Bukit Goram, Baleh, Belaga, Murum, Jepak, Tanjung Batu, Kemena, Samalaju, Bekenu, Lambir, Piasau, Pujut, Senadin, Marudi, Telang Usan, Bukit Kota, Batu Danau, Ba'kelalan dan Bukit Sari (Lihat Rajah 1).

Rajah 1: Peta Bahagian Pilihan Raya Parlimen dan DUN di Negeri Sarawak

Sumber: Diadaptasi daripada SPR (2018)

Suruhanjaya Pilihan Raya (SPR) menetapkan 18 Disember 2021 sebagai hari pengundian bagi Pilihan Raya Negeri (PRN) Sarawak ke-12. Hari penamaan calon pula ditetapkan pada 6 Disember 2021 manakala hari pengundian awal ialah pada 14 Disember 2021. Tempoh berkempen ditetapkan selama 12 hari bermula selepas pengisytiharan calon yang bertanding pada 6 Disember 2021, iaitu hari Isnin, sehingga jam 11.59 malam 17 Disember 2021. Suruhanjaya Pilihan Raya Negeri Sarawak menerima pemakluman rasmi daripada Speaker Dewan Undangan Negeri (DUN) Sarawak berhubung pembubaran DUN Sarawak yang ke-11 pada 5 November 2021. PRN Sarawak ke-12 dianggarkan melibatkan perbelanjaan sebanyak RM150 juta.

Sebanyak 82 pusat penamaan calon dan 82 pusat penjumlahan rasmi undi digunakan pada pilihan raya tersebut. Selain itu, sebanyak 1,951 buah premis digunakan sebagai pusat mengundi melibatkan 3,666 saluran mengundi. Daripada jumlah tersebut, 1,866 adalah pusat mengundi biasa yang mengandungi 3,555 saluran. Selain itu, sebanyak 85 pusat mengundi awal melibatkan 111 saluran mengundi awal digunakan. Terdapat 1,252,014 pengundi terdiri daripada 1,228,858 pengundi biasa, 12,585 anggota tentera dan pasangan, 10,458 anggota polis PGA dan pasangan, serta 113 Pengundi Tidak Hadir (PTH) Luar Negara. Pecahan undi mengikut kaum di Sarawak memperlihatkan jumlah pengundi kaum Cina adalah tertinggi sebanyak 365,417 atau 30.5 peratus diikuti Iban (306,942/25.6 peratus); Melanau (304,781/25.4 peratus); Bidayah (85,044/7.1 peratus) dan Orang Ulu (45,406/3.8 peratus).

HASIL KAJIAN DAN PERBINCANGAN

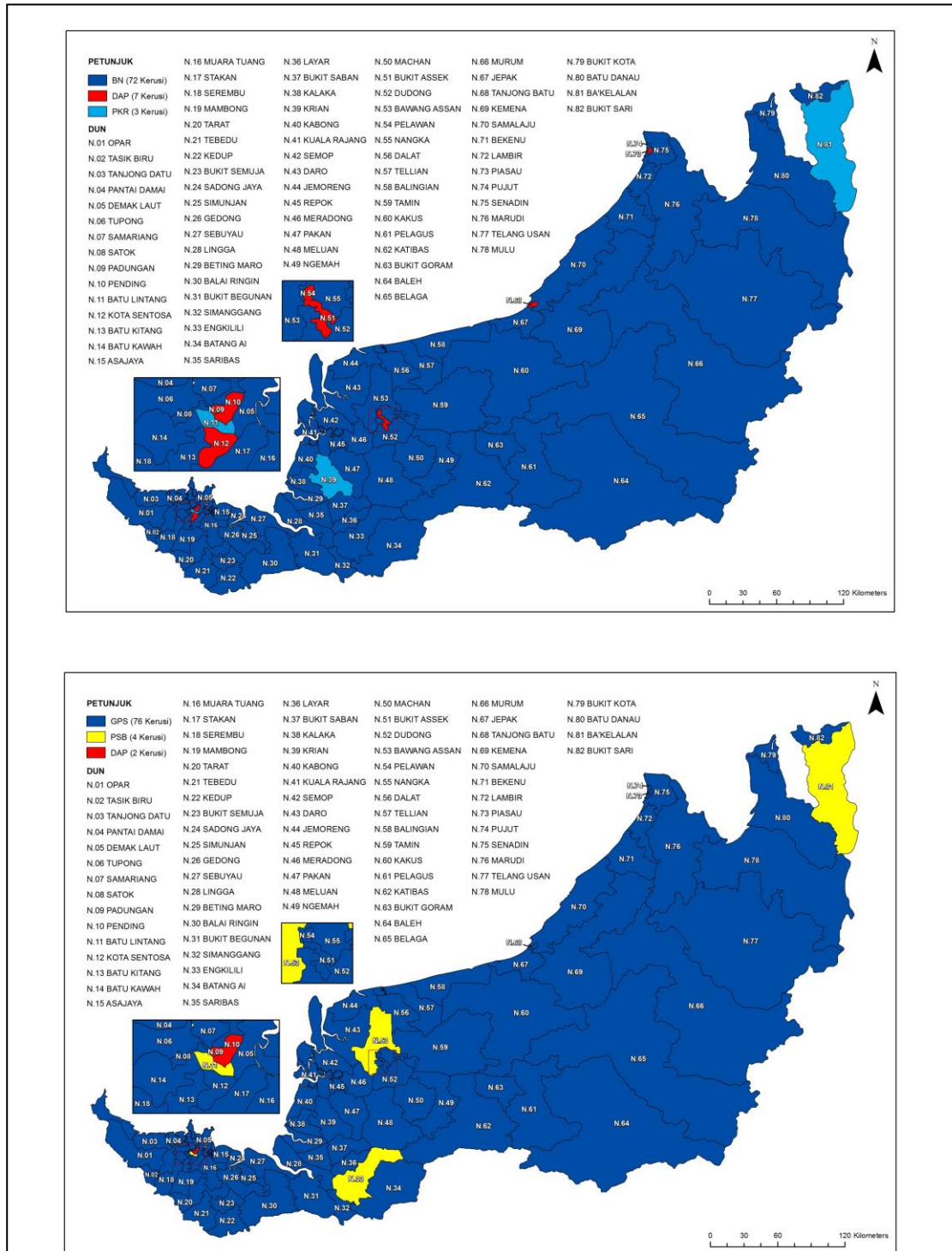
Calon dan Parti Politik yang Bertanding dalam PRU DUN Sarawak

Seramai 349 calon bertanding dalam PRU DUN-12 Sarawak yang membabitkan 45 calon wanita dan 30 calon Bebas. Sebanyak 349 kertas penamaan layak bertanding daripada pihak berikut iaitu Gabungan Parti Sarawak (GPS) sebanyak 82 kerusi; Parti Bumi Kenyalang (PBK) di 73 kerusi; Parti Sarawak Bersatu (PSB) di 70 kerusi; Parti Keadilan Rakyat (PKR) sebanyak 28 kerusi; Parti Tindakan Demokratik (DAP) bertanding di 26 kerusi; dan, Parti Aspirasi Rakyat Sarawak (Aspirasi) di 15 kerusi. Selain itu, Parti Bansa Dayak Sarawak Baru (PBDSB) bertanding di 11 kerusi, Parti Amanah Negara (AMANAH) merebut lapan kerusi; Parti Sedar Rakyat Sarawak (SEDAR) di lima kerusi, Parti Islam SeMalaysia (PAS) lawan di satu kerusi; manakala calon Bebas di 30 kerusi. Calon paling tua berusia 79 tahun di Bawang Assan, paling muda berumur 24 tahun di Batu Lintang dan Nangka.

Keputusan PRU DUN Sarawak 2021

Gabungan Parti Sarawak (GPS) berjaya memenangi 76 kerusi DUN pada PRU DUN Sarawak 2021. Sementara itu Parti Sarawak Bersatu (PSB) pula memenangi empat kerusi DUN, manakala DAP memperoleh dua kerusi. Pada PRU DUN Sarawak 2016, DAP memperoleh tujuh kerusi DUN. Sekutu DAP dalam PH iaitu PKR dan Parti Amanah Negara (AMANAH) masing-masing kalah kesemua 28 dan lapan kerusi yang ditandingi mereka. Di 11 kerusi DUN, GPS menang tanpa meraih 50 peratus daripada jumlah keseluruhan undi, iaitu di Kota Sentosa, Simanggang, Batang Ai, Krian, Pakan, Ngemah, Bukit Assek, Dudong, Pelawan, Tanjung Batu dan Pujut. Gabungan itu juga berjaya merampas lima kerusi daripada parti pembangkang. Sebagai perbandingannya, prestasi kemenangan GPS (dahulunya BN Sarawak) antara PRU DUN 2016 dengan 2021 meningkat daripada 72 kerusi DUN ke 76 kerusi DUN (Lihat Rajah 2).

Rajah 2: Peta Taburan Geografi Keputusan PRU DUN Sarawak 2016 (atas) dan 2021 (bawah)

Sumber: Diadaptasi daripada SPR (2016 dan 2021)

Sementara itu, komponen Perikatan Nasional (PN) iaitu PAS turut gagal meraih sebarang kerusi. Tiga bekas ahli BERSATU yang bertanding Bebas tewas di kerusi masing-masing. Ini termasuk naib presiden parti negeri ini, Datuk Ali Biju di Krian. Calon GPS, Friday Belik yang juga Residen Betong menang di situ. Ali, walaupun menarik diri sebelum mengisytiharkan menyokong Friday, dianggap sah bertanding kerana nama tercetak pada kertas undi. PAS pula terus kempunan untuk meraih kemenangan pertama di Sarawak apabila calonnya, Arifiazul Paijo tewas di Beting Maro. Afrifiazul Paijo cuma meraih 2,058 undi berbanding 3,769 undi diperoleh calon GPS, Razaili Gapor dalam persaingan lima penjur.

Kadar keluar mengundi pada PRU DUN Sarawak 2021 adalah 60.67 peratus, merosot berbanding 70 peratus pada PRN 2016. Namun kadar penurunan tidak sama antara kawasan luar bandar dan bandar. Di kawasan DUN luar bandar, purata penurunan sekitar 5.9 peratus. Di kawasan DUN bandar pula, purata penurunan sekitar 17 peratus. Secara purata, kadar penurunan di kawasan Kuching adalah 20 peratus. Berdasarkan data yang ada, peratusan undi yang diraih GPS pada PRU DUN kali ini sedikit menurun berbanding PRU DUN 2016, iaitu sebanyak 0.94 peratus. Sokongan terhadap GPS meningkat di 35 kawasan, sementara terdapat peningkatan lebih 10 peratus di Repok, Marudi, Batu Kawah, Meluan, Murum, Bukit Semuja dan Tamin.

Parti Sarawak Bersatu (PSB) yang masih baru menang empat kerusi dan secara keseluruhan meraih 18.8 peratus daripada keseluruhan undi. PH Sarawak yang telah menyertai PRN sebanyak lima kali sebaliknya hanya mendapat 10.5 peratus undi. PSB meletakkan 70 calon manakala PH dengan 62 calon. Kedua-dua pihak bertembung di 54 DUN dan di 40 DUN ini, PSB meraih lebih banyak undi berbanding PH. Di beberapa kawasan luar bandar, PSB dilihat memberi cabaran kepada GPS. Kira-kira suku daripada calon PSB adalah bekas anggota PKR. Dua orang daripadanya menang. Seramai 40 calon PH hilang deposit.

Bagi PKR pula, sebarang peningkatan sokongan yang diraih sedekad lalu boleh dikatakan sudah hilang. PKR juga perlu berdepan hakikat yang mereka telah bertanding dalam dua PRU DUN tanpa sebarang kemenangan. Pengamat politik pastinya mahu melihat jika Pengerusi DAP Sarawak Chong Chieng Jen akan mengikut jejak langkah Tey Kok Kiew, yang letak jawatan sebagai pengerusi DAP Melaka selepas pencapaian parti dalam pilihan raya negeri itu. Kemerosotan kadar keluar mengundi di kawasan bandar juga menandakan PH perlu menangani strategi mobilisasi pengundi pada masa akan datang. Pencapaian PH merosot berbanding PRU DUN 2016, dengan 26 calon hilang deposit. Ketika itu, hanya PH yang merupakan pembangkang yang mampu memberi cabaran. PSB pula hilang deposit di 10 kerusi.

Pengerusi GPS Abang Johari Abang Openg, 71, mendapat mandat yang besar untuk mengetuai pentadbiran negeri. Dia mendapat sokongan hampir dua pertiga pengundi. Ia berbeza dengan PRU DUN Melaka iaitu BN meraih kira-kira 39 peratus undi. Ini akan membantu Abang Johari berdepan sebarang cabaran dari dalam. Namun, Abang Johari dan GPS perlu berdepan dengan pencabar barunya, PSB yang telah membuktikan mereka mampu menterjemahkan rasa tidak puas hati kepada undi di sejumlah kawasan luar bandar.

Faktor Pengukuhan Sokongan Pengundi Kepada GPS dalam PRU DUN Sarawak 2021

Terdapat lapan faktor disenaraikan bagi menunjukkan faktor sokongan pengundi kepada GPS dalam PRU DUN Sarawak 2021. Faktor tersebut adalah pengalaman GPS memerintah Sarawak,

kepimpinan GPS yang dikenali pengundi, manifesto pilihan raya GPS yang realistik, penerusan program pembangunan Sarawak, jentera pilihan raya GPS yang berpengalaman dan bersistematik, impak penularan wabak pandemik COVID-19, perpecahan undi parti pembangkang Sarawak dan penurunan peratusan pengundi bandar yang pro parti pembangkang.

Faktor pertama adalah pengalaman GPS memerintah Sarawak. GPS yang dahulunya BN Sarawak telah memerintah negeri Sarawak sejak PRU DUN pertama hinggalah terkini PRU DUN 2021. Kepimpinan parti ini telah lama berusaha membangun dan memajukan negeri Sarawak dengan kepimpinan yang bersilih ganti. Keperluan rakyat sama ada di kawasan bandar, separa bandar dan juga luar bandar telah lama dikenal pasti dan diambil langkah susulan ke arah penyelesaian yang baik. Sesetengah permasalahan atau isu yang berlaku adalah perkara yang sama maka kerajaan sedia ada tidak akan mengalami masalah untuk menyelesaikan masalah tersebut dengan kemampuan yang ada serta telah diketahui kesan atau impak jangka pendek, jangka sederhana dan jangka panjang. Justeru, adalah tidak menjadi masalah kepada parti penyandang pemerintah untuk mendapat sokongan daripada pengundi dalam PRU DUN 2021 tersebut.

Faktor kedua adalah kepimpinan GPS yang dikenali pengundi. Berbekalkan pengalaman lebih 60 tahun memerintah Sarawak dengan kepimpinan yang bersilih ganti, pengundi telah lama mengenali kepimpinan parti pemerintah. Pemimpin yang dikenali adalah penting bagi membuktikan bahawa pengundi sudah kenal pemimpin tersebut dari segi karekter/perwatakan, penunaian janji, mudah dihubungi, kerap turun padang, pemurah, banyak berjasa dalam menyelesaikan masalah rakyat, pemudah urusan dan sebagainya sebagai jaminan untuk pengundi terus sokong pada PRU DUN. Tahap kenal yang tinggi oleh pengundi terhadap calon atau pemimpin akan mewujudkan tahap keyakinan dan kepercayaan yang tinggi untuk dipilih dalam PRU berikutnya.

Faktor ketiga adalah manifesto pilihan raya GPS yang realistik. Berbekalkan pengalaman lama memerintah Sarawak, parti tersebut sudah mengetahui dan mengenal pasti perkara utama yang penting bagi dijadikan manifesto untuk ditunaikan dalam tempoh menuju lima tahun akan datang. Manifesto yang realistik ini diyakini rakyat agar dapat dilaksanakan jika masih diberi peluang untuk memerintah Sarawak. Pengerusi Gabungan Parti Sarawak (GPS), Tan Sri Abang Johari Tun Openg melancarkan Manifesto GPS sempena Pilihan Raya Negeri (PRN) Sarawak yang menawarkan 34 janji yang komprehensif. Abang Johari berkata, manifesto berkenaan akan memperjuangkan hak Sarawak, menjamin hak rakyat, menjaga kebajikan rakyat dan membangunkan masa depan Sarawak. Antara tawaran dalam Manifesto GPS adalah 1- Menjamin kestabilan dan autonomi politik Sarawak; 2- Mempertahan dan membela hak-hak Sarawak mengikut Perlembagaan Persekutuan, Perjanjian Malaysia 1963 (MA63), Perlembagaan Negeri Sarawak dan Undang-Undang Negeri Sarawak; 3- Menjamin hak kesaksamaan yang inklusif untuk semua rakyat Sarawak; 4- Mengiktiraf dan menjamin hak rakyat ke atas tanah Native Customary Right (NCR) dan Native Territorial Domain (NTD); 5- Menjadikan Sarawak maju dan berpendapatan tinggi menjelang 2030; 6- Merapatkan jurang pendapatan rakyat melalui pewujudan lebih banyak peluang pekerjaan; 7- Membasmi kemiskinan bandar dan luar bandar; 8 - Menyediakan lebih banyak Rumah Mampu Milik, Skim Pembesaran Kampung (SPK), Skim Penempatan Semula (SPS), Bantuan Pembinaan dan Baik Pulih Rumah Panjang; 9 - Memacu pembangunan ekonomi Sarawak melalui agenda ekonomi digital; 10- Memperkasakan

usaha melindungi dan memulihara alam semula jadi; 11- Meningkatkan pendapatan dan sumber hasil Sarawak; 12- Memperhebatkan jaringan jalan perhubungan, pengangkutan, pelabuhan dan lapangan terbang; 13- Memperluaskan liputan bekalan air, elektrik dan gas; 14- Memperluaskan liputan telekomunikasi dan kemudahan digital; 15- Mentransformasikan pembangunan ekonomi luar Bandar; 16- Merancang pembangunan bandar sejahtera dan pintar; 17- Mentransformasikan dan memacu sektor pertanian, penternakan dan perikanan; 18- Membangun sektor perindustrian dan pelaburan; 19- Menyediakan lebih banyak peluang perniagaan dan memperkasakan Perusahaan Kecil dan Sederhana (PKS); 20- Memperhebatkan sektor pelancongan dan perkhidmatan; 21- Memperkasakan perkhidmatan kerajaan yang berteraskan kepada integriti dan tadbir urus yang baik; 22- Meningkatkan akses dan kualiti perkhidmatan kesihatan; 23- Meningkatkan kualiti pendidikan dan latihan teknikal; 24 - Menjamin keselamatan negeri dan rakyat; 25- Meningkatkan kecekapan pengurusan bencana; 26- Mengukuhkan keharmonian dan kesejahteraan sosial; 27- Menjamin dan memelihara budaya, warisan dan kepercayaan pelbagai kaum; 28- Memperkukuhkan Mahkamah Adat Bumiputera; 29- Membantu dan mempercepatkan anak Sarawak yang layak untuk mendapatkan kerakyatan; 30- Menjaga dan memelihara kebajikan rakyat; 31- Memperkasakan penglibatan wanita dalam pembangunan Sarawak; 32- Mempertingkatkan penyertaan belia dalam pembangunan Sarawak; 33- Memperhebatkan bidang sukan; dan 34- Penubuhan dana kekayaan berdaulat.

Faktor keempat adalah penerusan program pembangunan Sarawak. Seperti mana sedia maklum bahawa program pembangunan di Sarawak sedang berlangsung secara berterusan sehinggalah tempoh kempen PRU di negeri tersebut seperti pembinaan lebuh raya Pan Borneo, pembinaan jalan raya pesisir pantai, program perumahan dan infrastruktur dan sebagainya. Program tersebut mula dilaksanakan oleh kerajaan penyandang dari semasa ke semasa. Oleh itu, bagi mengelakkan daripada kerencatan program pembangunan tersebut maka pengundi terus memberi peluang kepada parti pemerintah untuk menyelesaikan program pembangunan tersebut dengan baik seterusnya dapat dinikmati rakyat dalam jangka masa yang panjang.

Contoh penerusan program pembangunan Sarawak adalah peruntukan RM4.5 bilion dengan 781 projek pembangunan telah diluluskan untuk Sarawak dalam RM-12. Kerajaan Persekutuan komited dalam memacu pembangunan sosioekonomi di setiap negeri termasuk Sarawak. Perdana Menteri Datuk Patinggi Tan Sri Muhyiddin Yassin berkata, ini dapat disaksikan menerusi penyaluran peruntukan besar dalam projek pembangunan menerusi Rancangan Malaysia Ke 12 (RMKe-12). Bagi *Rolling Plan Pertama* (RP1)2021 RMKe-12, sebanyak 781 projek pembangunan telah diluluskan dengan peruntukan sebanyak RM4.5 bilion khususnya untuk Sarawak bagi pelaksanaan projek di bawah pelbagai kementerian dan agensi. Antara projek pembangunan utama yang sedang dilaksanakan di Sarawak ialah seperti projek Lebuh raya Pan Borneo Sarawak, projek menaik taraf Lapangan Terbang Mukah dan projek Pembangunan Hab Halal Tanjung Manis Fasa 1A. Selain itu, projek sosial seperti Program Rumah Mesra Rakyat (RMR) Sarawak dan Pembinaan Hospital di Petra Jaya, Sri Aman serta Lawas juga giat dijalankan demi untuk meningkatkan aktiviti ekonomi dan menjamin kesejahteraan hidup rakyat di Sarawak. Pada masa sama, ujar Perdana Menteri iaitu Tan Sri Muhyiddin lagi, Kerajaan Persekutuan turut memandang serius terhadap usaha untuk membasmi kemiskinan demi memastikan pembangunan yang inklusif di Sarawak dengan

mewujudkan Program Khas Bumiputera Sarawak yang merangkumi kluster *Native Customary* dan Pembangunan Ekonomi Baharu sedang dilaksanakan di bawah RP1 2021. Program ini bertujuan untuk meningkatkan tahap sosioekonomi golongan Bumiputera Sarawak.

Faktor kelima adalah jentera pilihan raya GPS yang berpengalaman dan bersistematik. Jentera pilihan raya parti politik adalah penting bagi mengekal atau menambah sokongan pengundi dalam sesuatu pilihan raya. Jentera parti pada peringkat cawangan dan Pusat Daerah Mengundi (PDM) mempunyai kemahiran dalam membuat profil latar belakang sosioekonomi pengundi mengikut individu sehinggalah rumah. Jentera parti juga berperanan dalam menjaga pengundi dari segi kebajikan dan sokongan seperti dikenali sebagai Jalinan Rakyat, Skuad Kasih Sayang, Ketua 10 dan sebagainya. Dengan itu, jentera pilihan raya berperanan dalam membuat culaan atau bacaan sikap pengundi yang mempunyai tiga kategori iaitu pengundi putih, pengundi kelabu dan pengundi hitam seterusnya tindakan yang perlu diambil bagi ketiga-tiga jenis pengundi tersebut. Selain itu, jentera pilihan raya turut berperanan bagi mengenalpasti pengundi menetap dan pengundi luar yang mengundi di kawasan tersebut. Pada hari pengundian, jentera parti berperanan merayu undi serta mencari pengundi yang masih belum turun mengundi untuk turun mengundi hinggalah ke saat akhir. GPS mempunyai jentera yang ramai, kuat dan berpengalaman dalam menghadapi kempen pilihan raya sehingga parti tersebut boleh mendapat undi yang besar dalam setiap pilihan raya mengikut kawasan PDM, DUN dan juga Parlimen.

Faktor keenam adalah impak penularan wabak pandemik COVID-19. Penularan wabak pandemik COVID-19 menyebabkan pihak berkuasa iaitu kerajaan penyandang terpaksa mencari jalan penyelesaian bagi menghadapi wabak tersebut. Kerajaan Sarawak pimpinan GPS ada menyediakan bantuan kewangan COVID-19 kepada rakyat Sarawak yang disebut sebagai Bantuan Khas Sarawaku Sayang (BKSS) daripada 1.0 sehingga 8.0 (RM285 juta) iaitu Januari 2022. Sebarang bantuan daripada pihak berkuasa terutamanya Kerajaan Negeri dan Kerajaan Persekutuan dilihat bahawa parti penguasa kerajaan tersebut telah berjasa dalam membantu mereka dalam menghadapi sebarang kesusahan. Pengundi akan sentiasa ingat seterusnya dijadikan sebagai bukti dan pengalaman dalam menyantuni rakyat bagi dijadikan sandaran untuk mengundi pada pilihan raya terdekat.

Faktor ketujuh adalah perpecahan undi parti pembangkang Sarawak. GPS menghadapi tiga parti pembangkang utama dalam PRU DUN Sarawak 2021 iaitu PSB, PH dan PBK. Keadaan ini menunjukkan bahawa undi kepada parti pembangkang telah berpecah kepada 3 parti utama di samping beberapa lagi parti pembangkang kecil. Dalam masa yang sama, undi GPS sebagai parti penyandang kekal utuh malah bertambah dengan sokongan pengundi baharu serta peralihan undi daripada penyokong parti pembangkang kepada GPS. Ini menyebabkan GPS berada dalam keadaan selesa untuk mendapat undi yang tinggi seterusnya menghasilkan majoriti undi yang tinggi hasil daripada perpecahan undi parti pembangkang tersebut. justeru, keadaan tersebut turut menyumbang kepada kemenangan besar GPS dalam PRU DUN 2021.

Faktor kelapan adalah penurunan peratusan pengundi bandar yang pro parti pembangkang. Seperti mana sedia maklum bahawa pola sokongan pengundi sejak 3 pilihan raya terakhir menunjukkan bahawa sokongan pengundi bandar yang majoritinya daripada etnik Cina di samping pengundi muda adalah cenderung kepada parti pembangkang iaitu PH. Pilihan raya kali ini memperlihatkan kadar keluar mengundi telah menurun kepada 60.37 peratus (PRU DUN

Sarawak 2016 dengan 70.01 peratus) iaitu berkurang sebanyak 10 peratus. Penurunan kadar keluar mengundi di kebanyakannya di kawasan bandar dan juga pengundi muda. Keadaan ini merugikan parti pembangkang seterusnya menjadi kelebihan kepada GPS untuk sama ada menang dengan majoriti yang lebih besar atau berjaya menawan kawasan bandar yang asalnya dikuasai parti pembangkang.

Selain itu, terdapat juga laporan daripada media tempatan Sarawak mengenai faktor kemenangan besar GPS dalam PRU DUN Sarawak 2021. Dinyatakan 20 sebab mengapa GPS menang besar iaitu antaranya kepemimpinan dinamik, bersih dan adil Ketua Menteri, Datuk Patinggi Abang Johari Tun Openg; Lebih 100 inisiatif Abang Jo menyentuh pelbagai bidang disenangi rakyat; Bantuan Sarawakku Sayang ketika Sarawak diancam Covid-19 meringankan beban rakyat, termasuk ahli perniagaan; Jentera akar umbi GPS yang lebih efisien; Rekod prestasi GPS yang cemerlang; Tumpuan kepada pembangunan luar bandar, dengan belanjawan sekitar RM10 bilion setahun, lebih 60 peratus untuk luar bandar; Kemarahan rakyat terhadap PH, DAP kerana krisis politik; Kegagalan PH tunaikan janji; Parti pembangkang tidak bersedia, hanya aktif menjelang PRN-12; Perpecahan dalam kalangan parti pembangkang; Terlalu banyak parti pembangkang, akibatnya banyak pertandingan pelbagai penjurur; Undi pembangkang pecah menguntungkan GPS; 34 janji dalam manifesto GPS meyakinkan dan realistik; Jumlah peratusan yang turun mengundi rendah menguntungkan GPS; GPS parti yang dapat digantung harap dan dipercayai rakyat; Politik GPS yang menekankan pembangunan dan rakyat masih mahu pembangunan dan nasib mereka dibela selepas menderita kerana COVID-19; Pengundi luar tidak balik ke kawasan; Perjuangan GPS menuntut hak Sarawak sesuai dengan slogannya Utamakan Sarawak dan Sarawak Untuk semua, Semua untuk Sarawak. Lulusnya RUU meletakkan status Sarawak, Sabah sama dengan Semenanjung amat membantu, juga kejayaan Abang Johari mendapat SST sebanyak 5 peratus; Janji PH yang tidak ditunaikan dan sikap kaduk naik junjung ketika ia memerintah juga menjadi sebab; dan Perjuangan pembangkang yang sempit termasuk mahu membawa Sarawak keluar dari Malaysia dan menyemarakkan semangat perkauman termasuk Dayakisme tidak disenangi pengundi.

Pola Pengundian

Secara keseluruhannya, PRU DUN Sarawak 2021 menunjukkan bahawa peratus keluar mengundi jatuh berbanding PRU DUN Sarawak 2016. Statistik peratusan turun mengundi menunjukkan bahawa hanya 60.37 peratus turun mengundi dalam PRU DUN Sarawak 2021 berbanding 70.01 peratus yang dicatatkan pada PRU DUN Sarawak 2016. Ini menunjukkan adanya defisit 10 peratus antara PRU DUN 2021 dengan PRU DUN 2016 di Sarawak. Penurunan kadar keluar mengundi sama ada oleh pengundi menetap mahupun pengundi luar adalah kerana 3 faktor iaitu rebakan wabak pandemik COVID-19 yang masih belum selesai, rakyat bosan dengan aktiviti *politiking* ahli politik yang tidak berkesudahan dan tiada manfaat bagi mereka untuk turun mengundi. Majoriti pengundi tidak turun mengundi kerana mereka masih takut dengan rebakan wabak pandemik COVID-19 yang masih belum selesai. Aktiviti pilihan raya melibatkan proses sosialisasi atau percampuran ketika hari penamaan calon, kempen dan hari pembuangan undi. Apabila terkena wabak tersebut maka perlulah kuarantin selama 2 minggu dan inilah yang menyebabkan mereka takut untuk pulang mengundi. Ini kerana pengidap

wabak tersebut boleh dalam keadaan tidak bergejala atau di luar jangkaan pegawai perubatan. Selain itu, rakyat bosan dengan aktiviti *politiking* ahli politik yang tidak berkesudahan. Bagi mereka, aktiviti berpolitik yang bertujuan untuk berkuasa hanya akan menguntungkan ahli politik dan pengikut mereka. Oleh itu, apa yang penting adalah kebajikan rakyat diutamakan dan masalah sosioekonomi perlu diselesaikan dengan baik dan pantas. Seterusnya adalah tiada manfaat bagi mereka untuk turun mengundi. Bagi mereka, mengundi adalah memenatkan dan membuang masa. Satu undi mereka tidak penting untuk negeri dan negara. Apabila mengundi, satu parti politik dan seorang calon menang namun pengundi masih dalam keadaan yang sama sama ada sebelum mengundi mahupun selepas mengundi.

Pola pengundian dapat dilihat kepada 6 perkara iaitu pola undi berdasarkan kaum, pola bandar-luar bandar, pola pedalaman-pesisir pantai, pola undi pengundi tua-muda, pola undi pengundi menetap-luar dan pola undi mengikut parti politik. Bagi pola undi berdasarkan kaum, GPS menang di kawasan majoriti Melayu-Melanau, Bidayuh, Iban dan Orang Ulu. PH iaitu DAP menang di kawasan majoriti Cina. PSB pula menang di kawasan pimpinan utama mereka bertanding tanpa mengira majoriti etnik. GPS menang di kawasan majoriti Melayu-Melanau, Bidayuh, Iban dan Orang Ulu kerana semangat perkauman yang kuat serta masih memerlukan bantuan kebajikan di kawasan tersebut. PH/DAP menang di kawasan majoriti Cina kerana kaum Cina boleh hidup berdikari dan mementingkan politik nilai. PSB pula disokong pengundi kerana sebagai alternatif kepada PH yang dilihat tidak lagi berwibawa untuk menyaingi GPS dalam politik pilihan raya di Sarawak.

Bagi pola undian bandar-luar bandar, GPS menang di kawasan luar bandar. PH/DAP menang di kawasan bandar. BN menang di kawasan luar bandar yang masih memerlukan pembangunan berterusan. PH/DAP pula menang di kawasan bandar yang sudah mempunyai semua kemudahan, oleh itu mereka lebih mementingkan politik nilai integriti dan keadilan untuk semua pihak. Bagi pola pengundian pedalaman-pesisir pantai, didapati GPS memonopoli kedua-dua kawasan tersebut.

Bagi pola undi pengundi muda-tua, didapati pengundi tua lebih memihak kepada GPS manakala pengundi muda terutamanya pengundi menetap lebih cenderung menyokong PH/DAP. Pengundi tua lebih yakin kepada GPS kerana faktor sejarah dan jasa GPS kepada orang lama. Pengundi muda pula lebih mementingkan integriti.

Bagi pola undi pengundi menetap-luar, didapati pengundi menetap lebih cenderung menyokong GPS manakala pengundi luar majoritinya menyokong PH/DAP. Pengundi setempat mementingkan calon setempat dan dikenali yang diwakili GPS. Pengundi luar pula mengundi berdasarkan logo parti dan tidak kisah calonnya. Bagi pola undi mengikut parti komponen dalam GPS dan PH, bagi BN, secara purata bagi DUN yang ditandingi PBB mendapat undi yang tertinggi, diikuti PRS, PDP dan SUPP. Bagi PH pula, DAP mendapat undi tertinggi diikuti PKR dan AMANAH.

Oleh itu, perubahan pola sokongan pengundi dan kejatuhan peratus keluar mengundi tersebut menunjukkan trend yang menarik untuk dianalisis oleh pengkaji politik dan diambil pengajaran oleh pimpinan politik menuju pilihan raya umum akan datang.

KESIMPULAN

Sebagai kesimpulannya, PRU DUN Sarawak 2021 memperlihatkan penguasaan GPS di hampir kesemua DUN yang dipertandingkan. Penguasaan GPS tersebut disebabkan faktor pengalaman memerintah Sarawak, parti yang sudah lama dikenali dan diyakini pengundi, jentera pilihan raya yang efisien, projek pembangunan yang dijalankan secara berterusan, isu rebakan wabak pandemik COVID-19 dan perpecahan undi dalam kalangan parti pembangkang. Rakyat Sarawak sudah selesa dengan pemerintah yang sedia ada dengan mentaliti ‘politik pembangunan’ yang tidak pernah lekang pada sanubari mereka. Sejak sekian lama juga Negeri Sarawak berada dalam keadaan aman sejahtera walaupun berdemografikan 3 etnik yang seimbang iaitu Melayu, Dayak dan Cina. Kebijaksanaan kepimpinan GPS (dahulunya BN Sarawak) dalam mengamalkan politik permuafakatan antara beberapa parti komponen dalam gabungan tersebut berjaya menstabilkan politik dalaman GPS sehingga membawa kepada kejayaan GPS dalam PRU DUN Sarawak 2021. Justeru, politik ‘status quo’ yang berkekalan sejak 12 PRU di Sarawak ini amat menarik untuk dikaji dan dijadikan panduan oleh para penyelidik dan ahli politik untuk sama ada sebagai kajian ilmiah mahupun sebagai panduan dalam menghadapi pilihan raya pada masa akan datang.

RUJUKAN

- Aeria A. (1997). The politics of development and the 1996 Sarawak state election. *Jurnal Kajian Malaysia*, 15 (1&2), 57-83.
- Abdul Taib Mahmud. (2000). *Pemikiran Politik Pembangunan Mencapai Wawasan 2020 Cara Sarawak. Angkatan Zaman Mansang (AZAM) Sarawak*, Kuching.
- Ahi Sarok. (2008). Landskap politik masyarakat Bidayuh pasca pilihan raya 2008: Satu analisis. Dlm: Worran Hj. Kabul, Shireen Haron, Mat Zin Mat Kib, Abdul Kadir Rosline (eds). *Prosiding Seminar Politik Malaysia: Landskap Politik Malaysia Pasca Pilihan Raya ke-12*. Shah Alam: Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA.
- Ahmad Nidzammuddin Sulaiman & Neilson Ilan Mersat. (1994). Dayakisme lawan politik pembangunan dalam Pilihan Raya Negeri Sarawak 1991. Dlm. Ahmad Nidzammuddin Sulaiman et al (eds). *Politik Sarawak*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Anthony Anak Tutong & Neilson Ilan Mersat. (2021). Politik penaungan dalam pilihanraya di Sarawak: Kajian kes di DUN N.34 Batang Ai semasa pilihanraya Negeri Sarawak Ke-11. *E-Bangi: Journal of Social Sciences and Humanities, Special Issue*. 18(10)(2021), 143-156.
- Arnold Puyok. (2022). PRN Sarawak GPS Kekal Berkuasa. Dlm. *Dewan Masyarakat*. Bi. 2. Hlmn. 30-33.
- Awang Azman Awang Pawi. (2018). *Budaya Harian Politik Sarawak*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Awang Azman Awang Pawi & Suffian Mansor. (2019). Politik Bumiputera: Analisis kekalahan kerusi Parlimen BN Sarawak. Dlm. Zulkanain Abdul Rahman, Rosmadi Fauzi & Amer Saifude Ghazali. *Pilihan Raya Umum Ke-14: Isu dan Cabaran Malaysia Baharu*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.

- Awang Azman Awang Pawi, Novel Anak Lyndon, Lucy Sebli Seidelson, Juna Liau, Sufian Mansor, Stanley Bye Kadam & Dick Lemang. (2021). *Laporan Penyelidikan Sarawak Memilih 2021*. Kerjasama Penyelidikan Universiti Malaya-Astro Awani. JMS, Vol. 4 Issue 1 (2021), 344-360.
- Hanapi Dollah. (2008). Politik Melanau: Pembangunan dan kemunduran. In: Ahmad Nidzam Sulaiman (ed). *Prosiding Pilihan Raya dan Pembangunan Politik Sarawak*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Hussain Mohamad. (1987). *Membangun Demokrasi Pilihanraya di Malaysia*. Kuala Lumpur: Karya Bistari Sdn. Bhd.
- Ismail Ali & Mosli Tarsat. (2009). Pakatan pembangkang dalam Pilihan Raya Negeri Sarawak 2006. Dlm. Nidzam Sulaiman & Zaini Othman (eds). *Pilihan Raya dan Pembangunan Politik Sarawak*. Universiti Malaysia Sabah, Sabah.
- Jayum Jawan. (1987). *The Sarawak State Election of 1987: The Dayakisme Factor*. Kuala Lumpur: Jayum A. Jawan.
- Jeffrey Ngau Lenjau. (2011). Pengaruh faktor etnik dalam Pilihan Raya Negeri Sarawak 2011: Refleksi daripada Kawasan Pilihan Raya Telang Usan. *Conference On Elections And Democracy In Malaysia 2011*. Fakulti Sains Sosial, Universiti Malaysia Sarawak, Kota Samarahan, Sarawak. 9-10 November.
- Jeniri Amir. (2013). *Politik Sarawak: Perspektif Penganalisis*. Kota Samarahan: Penerbit Universiti Malaysia Sarawak.
- Jin KK. (2010). The 2008 federal elections in Sarawak: A note. *Round Table*, 99(408), 267-279.
- Jufazli Shi Ahmad. (2016). *Membina Empayar: Governan Abdul Taib Mahmud di Sarawak*. Kuala Lumpur: Megamind Leadership Consultancy.
- Junaidi Awang Besar. (2021). Tergugatnya Hegemoni Politik Sarawak Dalam PRU-14. Dlm. Junaidi Awang Besar, Mohd Fuad Mat Jali & Nur Azuki Yusuff (Penyelenggara). *Dinamika Politik Pilihan Raya di Malaysia dalam PRU-14*, hlm. 443-470. Kota Bharu: Penerbit Universiti Malaysia Kelantan.
- Junaidi Awang Besar, Mohd Fuad Mat Jali, Abdul Halim Sidek, Yahaya Ibrahim, Noor Aziah Hj. Mohd Awal & Khaidzir Hj. Ismail. (2009). Pembangunan dan pilihan parti politik: Kajian kes di Dewan Undangan Negeri (DUN) Batang Air, Sarawak. *Persidangan International Conference Of Social Science And Humanity (ICOSH) 2009*. Anjuran Fakulti Sains Sosial Dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, Selangor. 2-3 Disember.
- Junaidi Awang Besar, Mohd Fuad Mat Jali, Yahaya Ibrahim, Khaidzir Hj. Ismail, Noor Aziah Hj. Mohd Awal, Jeniri Amir & Ahi Sarok. (2011). Pola pengundian mengikut etnik dalam Pilihan Raya Umum Negeri Sarawak 2011. *Conference On Elections And Democracy In Malaysia 2011*. Tempat dan anjuran Fakulti Sains Sosial, Universiti Malaysia Sarawak, Kota Samarahan, Sarawak. 9-10 November.
- Junaidi Awang Besar, Mohd Fuad Mat Jali, Yahaya Ibrahim, Novel Lyndon, Khaidzir Hj. Ismail, Noor Aziah Hj. Mohd Awal, Jeniri Amir, Ahi Sarok, Rosmadi Fauzi & Amer Saifude Ghazali. (2012). Kriteria pemilihan calon dan parti dalam Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Sarawak. *Geografia Online: Malaysia Journal of Society and Space*, 8(4), 44-55.

- Junaidi Awang Besar, Novel Lyndon & Mohd Azlan Abdullah. (2014). Politik pilihan raya dan partisipasi politik Orang Ulu di Negeri Sarawak. *Geografia Online: Malaysia Journal of Society and Space*, 10(5), 135-147.
- Junaidi Awang Besar, Mohd Faidz Mohd Zain & Novel Lyndon. (2015). Impak sosio-ekonomi dan politik persempadanan semula bahagian pilihan raya Negeri Sarawak. *Geografia Online: Malaysia Journal of Society and Space*, 11(4), 108-120.
- Malike Brahim. (2011). *Konflik dalam Pendemokrasian Politik Sarawak*. Petaling Jaya: IBS Buku Sdn. Bhd.
- Misliyana Menterang. (2003). Pengaruh pembangunan dan latar belakang sosioekonomi ke arah pembentukan tingkah laku pengundi: Tumpuan Daerah Betong dalam Pilihan Raya Dewan Undangan Negeri Sarawak 27 September 2001. Projek Sarjana. Program Geografi, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohd Faisal Syam Abdol Haziz, Neilson Ilan Mersat & Ahi Sarok. (2002). *Tingkah Laku Pengundian dalam Pilihan Raya Parlimen Sarawak*. Unit Penerbitan Universiti Malaysia Sarawak, Kota Samarahan.
- Mohd Fuad Mat Jali. (2009). Parameter pemilihan calon dan parti dalam Pilihan Raya Sarawak. Dlm. Nidzam Sulaiman & Zaini Othman (eds). *Pilihan Raya dan Pembangunan Politik Sarawak*. Universiti Malaysia Sabah, Sabah.
- Mohd Hasbie Muda. (2013). *Kemenangan yang Tertangguh*. Petaling Jaya: Megamind Leadership Consultancy.
- Neilson Ilan Mersat & Noor' ain Aini. (2008). Landskap politik Sarawak pasca pilihan raya umum ke-12: Plus Ca Change. Dlm: Worrnan Hj. Kabul, Shireen Haron, Mat Zin Mat Kib, Abdul Kadir Rosline (eds). *Prosiding Seminar Politik Malaysia: Landskap Politik Malaysia Pasca Pilihan Raya ke-12*. Shah Alam: Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA.
- Neilson Ilan Mersat & Spencer Empading Sanggin. (2011). *Demokrasi di Pinggiran*. Kota Samarahan: Penerbit Universiti Malaysia Sarawak.
- Ngu Ik Tien. (2018). The dynamic of Chinese votes in Sarawak in GE14. Francis Loh & Anil Netto. *Regime Change in Malaysia: GE14 and the End of UMNO-BN's 60-Year Rule*. Petaling Jaya: Strategic Information and Research Development Centre.
- Nidzam Sulaiman. (2006). *Pakatan Dalam Politik Sarawak*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Suffian Mansor. (2016). Pakatan Politik Berasaskan Kaum: Kerelevanan Dan Kelangsungan Jawatan Timbalan Ketua Menteri Sarawak (1963-2016). *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, 43(2)(December 2016), 100-123.
- Suffian Mansor & Awang Azman Awang Pawi. (2019). Tembok pecah tapi belum roboh di Sarawak. Dlm. Zulkanain Abdul Rahman, Rosmadi Fauzi & Amer Saifude Ghazali. *Pilihan Raya Umum Ke-14: Isu dan Cabaran Malaysia Baharu*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Syaruddin Awang Ahmad. (2007). Isu dan taktik komunikasi dalam kempen pilihanraya DUN Sarawak. Dlm. Ahmad Nidzam Sulaiman. *Prosiding Pilihanraya dan Pembangunan Politik Sarawak*. Bangi; Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Wan Abdul Rahman Wan Abdul Latif & Mohd Fuad Mat Jali. (2003). Pilihan Raya DUN Sarawak 2001: Satu analisis ekonomi politik. *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics & Strategic Studies*, 30, 23-41.
- Weiss, M.L & Arnold Puyok. (2017). The 2016 Sarawak State Election: Old stories and new punch lines. In. Weiss, M.L & Arnold Puyok. *Electoral Dynamics in Sarawak: Contesting Developmentalism and Rights*. Petaling Jaya: Strategic Information and Research Development Centre.
- Zaini Othman & Nidzam Sulaiman. (2009). Barisan Nasional Sarawak dan persoalan hegemoni politik: satu analisis. Dlm. Nidzam Sulaiman & Zaini Othman (eds). *Pilihan Raya dan Pembangunan Politik Sarawak*. Universiti Malaysia Sabah, Sabah.
- Zakry Abadi. (1990). *Analisis Pilihanraya Umum '90*. Kuala Lumpur: MYZ Sendirian Berhad.

MAKLUMAT PENULIS

JUNAIIDI AWANG BESAR

Program Geografi
Pusat Kajian Pembangunan, Sosial dan Persekitaran
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600, Bangi, Selangor
jab@ukm.edu.my